

WAAROM ABT RAFAËL DE MERCATEL GRAAG IN BRUGGE VERBLEEF

Deel 1

Marc Hanson

Inleiding

Rafaël de Mercatel(lis) was achtereenvolgens abt van de Sint-Pietersabdij in Oudenburg (1463-1478) en van de veel rijkere Sint-Baafsabdij te Gent (1478-1507). In beide functies verbleef hij vaak in de internationale handelsmetropool Brugge. Als gepassioneerde bibliofiel legde hij zich daar vooral toe op het bijeenbrengen van een kostbare verzameling handschriften. Vooral door deze collectie is zijn naam bij kunstkenners tot op vandaag bekend gebleven. Waarom trok de Zwinstad hem zo aan? Waarom verbleef hij vaak en graag in Brugge? Het levensverhaal van deze voor Gent belangrijke figuur, dat zich deels ook in Brugge heeft afgespeeld, geeft ons een idee van het humanistische milieu en de sfeer van luxe waarmee de prelaat zich wist te omringen. Omwille van de lengte krijgt u dit artikel in twee afleveringen te lezen.

Geboren en getogen (?) in Brugge

Rafaël de Mercatel(lis) werd in Brugge in of rond 1437 geboren uit een buitenechtelijke relatie tussen de hertog van Bourgondië Filips de Goede (+ 1467) en een vrouw van wie de naam niet is overgeleverd. Bernardo Mercatellis, haar man, was een Venetiaanse handelaar die in Brugge verbleef, maar geregeld op zakenreis was. Hij gaf zijn familienaam Mercatelli di Marcadello aan de bastaardzoon, die zo de geschiedenis zou ingaan (1). In die tijd waren de Italiaanse kooplieden de grootste vreemde bevolkingsgroep in de handelsmetropool. Zij vormden verscheidene handelaarskolonies en weerspiegelden op die manier de staatkundige verbrokkeling en verdeeldheid van Italië. De Italiaanse natie van Venetië te Brugge was een van de eerste, mogelijks al in 1322. Ze stond onder leiding van een consul en een paar raadsleden en beschikte in de vijftiende eeuw over het Ter Ouder Beurse als natiehuis (2).

Toen Rafaël werd geboren lag Brugge op ramkoers met diens hertogelijke vader en verkeerde daardoor in een zware crisis (1436-1438). Zoals Gent was het middeleeuwse Brugge een broeihaard van sociale strijd, rellen, opstanden en revoluties. De hertogen van Bourgondië wilden hun macht in het graafschap Vlaanderen versterken via centrale instellingen en ambtenaren om de politieke en juridische zelfstandigheid van de eigenzinnige steden in te perken. Toen de Brugse stadsmilitie van een mislukte belegering van het Engelse Calais (juli 1436) met het hertogelijke leger terugkeerde, weigerde ze de stad binnen te trekken. Uiteindelijk verzamelden zich alle ambachten onder hun banieren op de grote Markt en ze riepen een soort algemene staking uit. De heersende politieke elite moest de stad ontvluchten en sommigen werden door de menigte gelyncht. Na veel mislukte onderhandelingspogingen poogde de hertog met een leger van Picardiërs de stad binnen te vallen, maar na een bloedige nederlaag moest hij het hazenpad kiezen (maart 1437). De rebellen werden ten slotte niet met geweld, maar met een economische blokkade op de knieën gedwongen. De stad moest een loodzware boete betalen en zag haar rechtspositie in het graafschap sterk verzwakt. (3) Een tweede minder scherpe crisis werd veroorzaakt door de Gentse Opstand tegen Filips in 1452-1453. Een derde crisis brak uit in 1477 bij de dood van hertog Karel de Stoute. Ondanks deze crisissen was de Bourgondische periode in Brugge, zeker tot 1482 (+ Maria van Bourgondië) een soort gouden eeuw, niet in het minst op economisch en cultureel gebied. Denken we maar aan Jan van Eyck, die zeker vanaf 1430 tot aan zijn dood in 1441 in Brugge verbleef. (4)

Net als de andere onwettige kinderen van de hertog, werd de toekomstige abt aan het hof opgevoed. (5) Het is echter onbekend waar de jongen zijn privé-onderwijs en opvoeding genoot. In het Prinsenhof in Brugge of in een andere residentie van de hertog: Brussel, Rijsel of Gent. Zijn vader, de grootste onder de Bourgondische hertogen, werd zelf in het Gentse Prinsenhof opgevoed. Over zijn jeugd jaren tasten de historici in het duister, maar hoe het ook zij, Rafaël beheerste als tiener al uitstekend de Latijnse taal. Anders kon hij als adolescent niet worden uitgestuurd om een universitaire opleiding te volgen.

Start kerkelijke carrière in Gent

De levensloop van de jonge De Mercatel wordt pas weer zichtbaar wanneer hij als novice intreedt in de Sint-Pietersabdij te Gent. Het wordt het begin van een vlotte kerkelijke loopbaan, niet ongebruikelijk voor een telg uit een topfamilie. De keuze van de hertogelijke vader voor deze prestigieuze abdij was ongetwijfeld weloverwogen. Op het ogenblik van de intrede van zijn natuurlijke zoon was Filips I Conrault de Polignac er abt (1444-1471). In 1444 was

hij tot dat hoge ambt verkozen boven de kandidaat van de monniken. Hij behoorde dan ook tot de favorietenkring van de conditor Belgii. Hij kon de natuurlijke vader uit de eerste hand informeren over het wel en wee van zijn zoon-monnik. (6) Al sinds de dertiende eeuw had de Sint-Pietersabdij een refugehuis in Brugge. (7) Misschien speelde dit voordeel ook mee bij de keuze voor de Gentse abdij.

Van het decennium dat De Mercatel monnik was van de Sint-Pietersabdij, verbleef hij het grootste deel niet in Gent, maar in Parijs. Na het doorlopen van de artesfaculteit werd hij daar baccalaureus (1460) en twee jaar later magister in de theologie. (8) (afb. 1) Naar gewoonte kon hij tijdens zijn studie logeren in de belangrijke benedictijnenabdij van Saint-Germain-des-Prés in de Franse hoofdstad. Gedurende zijn verblijf daar werd hij door de bisschop van Parijs tot priester gewijd. De keuze voor de universiteit van Parijs lag voor de hand. De jonge Bourgondische dynastie had stevige Franse wortels (huis Valois), abt Conrault was afkomstig uit het Doornikse (Frans bezit) en de oude universiteit had het nodige prestige. Bovendien stonden de benedictijnenabdijen in Vlaanderen toen weigerachtig, om niet te zeggen afwijzend om monniken in het Brabantse Leuven (opgericht in 1425) te laten studeren. (9)

In Parijs had de jonge Mercatel, gezien zijn afkomst, ongetwijfeld ook contact met studenten uit Noord-Italiaanse steden. Werden daar al de eerste kiemen gelegd voor zijn interesse voor het (Italiaanse) humanisme? Of werd die interesse gewekt in de Sint-Pietersabdij zelf? Abt Filips I Conrault bouwde inderdaad een eigen abtsbibliotheek op, die verscheidene handschriften van humanistische strekking en smaak bevatte. In 1471 trad hij af en trok hij zich tot aan zijn overlijden op 13 augustus 1475 terug in het kasteel van Zwijnaarde. Daar verdiepte hij zich in zijn kostbare en mooie manuscripten. (10) Een paar decennia later zou abt de Mercatel precies hetzelfde doen, maar dan in Brugge.

Abt van de Sint-Pietersabdij in Oudenburg (1463-1478)

Rafaël de Mercatel was amper afgestudeerd of daar volgde al zijn eerste benoeming en wel meteen als 28ste abt van de Sint-Pietersabdij van Oudenburg (zie afb. 1). Nogal wat historici vonden deze benoeming, die ze soms als een troostprijs karakteriseren, een raadsel. Waarom begon hij zijn kerkelijke carrière in een bescheiden abdij in een al even bescheiden stadje op de grens van de polders en de zandleemstreek? De keuze van de hertog, in overleg met zijn zoon (?), lijkt ook nu veeleer weloverwogen dan raadselachtig.

De jonge monnik had al enkele jaren in een benedictijnenabdij doorgebracht, zodat hij in dat kerkelijk milieu al wat relaties had opgebouwd, net als zijn vader trouwens. De hertog kende zeker drie van de vier Oudenburgse abten die De Mercatel voorafgingen, want zij brachten het tot hertogelijk raadgever. Clément Gillis, de directe voorganger van De Mercatel, werd pas op gevorderde leeftijd in 1462 abt. Hij was al monnik van de abdij vanaf 1409. Hij overleed op 14 juni 1463, zodat er een vacature ontstond en de hertog zijn natuurlijke zoon een abbatiaat kon bezorgen. Rafaël werd tot abt gewijd op 10 juli 1463 en ontving de aanstellingsbulle op 5 januari 1464. (11) Oudenburg en zijn abdij waren natuurlijk niet van het niveau van Gent en zijn beide abdijen. Toch was het stadje een behoorlijk centrum met een rijk Romeins verleden, een kapittel(kerk) sinds de elfde eeuw, (tijdelijk) een Latijnse school en een benedictijnenabdij die in haar categorie middelmatig rijk was. Ze telde meestal een twaalfstal monniken. In dergelijke abdij kon de 26 jaar jonge en onervaren De Mercatel bestuurservaring opdoen en ze was voor de bastaardzoon tegelijk een bron van inkomsten.

In de late middeleeuwen was er in de meeste benedictijnenabdijen, ook in Sint-Pieters Oudenburg, een soms vergaande versoepeling van de regelvoorschriften ingetreden. Deze leidde tot meer luxe en privébezit, onder andere van eigen kleding en boeken. Deze trend, die samenhang met een verslappende spiritualiteit, paste uitstekend bij de ambities van de nieuwe abt, die verslaafd was aan weelde en gek van handschriften, net als zijn vader Filips de Goede. Natuurlijk wierpen bijvoorbeeld de nabije cisterciënzerabdijen van Ter Doest en Ten Duinen (12) veel meer gewicht in de schaal, maar zou hij daar zo gemakkelijk zijn gang zijn kunnen gaan? Het valt sterk te betwijfelen. Deze machtige abdijen stonden bovendien niet te springen om een indringer in het hoogste ambt te aanvaarden, integendeel. (13) Vergeten we ook niet dat de cisterciënzers een soberder leven voorstonden dan de benedictijnen en dat overdreven persoonlijke ambitie en een sterke hang naar buitenmatig privébezit niet werden geapprecieerd of zelfs getolereerd. Maar soberheid, het wegcijferen van eigen ambities en matiging in privébezit stonden de jonge Mercatel bepaald niet voor ogen! Tot slot kan nog worden opgemerkt dat Brugge, waar de hertogelijke vader van de abt geregeld verbleef, op amper twintig km afstand van Oudenburg gelegen was. Al in de Romeinse tijd verbond een verharde zandweg Oudenburg via Ettelgem en Jabbeke met Brugge. Hij was in de middeleeuwen een onderdeel van de weg naar Antwerpen via het belangrijke Aardenburg (nu Zeeuws-Vlaanderen). Voor een jonge man te paard betekende dat in redelijke omstandigheden amper een halve dag reizen. (14)

Drie hoofdlijnen van De Mercatels abbatiaat in Oudenburg

Als jonge abt begon De Mercatel onmiddellijk met het verzamelen van handschriften, zijn grote passie. Uit zijn Oudenburgse periode bleven er waarschijnlijk zes handschriften bewaard. Nog twee andere codices (meerdere banden), nu respectievelijk in New York en Den Haag bewaard, vertonen grote gelijkenissen met de zes, maar de relatie met de abt kan niet worden bewezen. (15) Het is onduidelijk of deze handschriften eigendom waren van de abdijgemeenschap of (deels?) persoonlijk bezit van de abt waren. De vraag stelt zich bijgevolg wie de boekenaanschaf financierde. (16) Het lijkt ons niet waarschijnlijk dat de jonge abt, die toen nog niet de persoonlijke middelen bezat waarover hij later als abt van Sint-Baafs zou kunnen beschikken, zelf de volledige kosten hiervan op zich nam. Het oorspronkelijk aangebrachte ex-libris van de abdij op twee bewaarde handschriften wijst alvast in de richting van (gedeeltelijke) abdiifinanciering van de codices.

De ‘Oudenburgse’ handschriften vertonen zowel inhoudelijk als vormelijk kenmerken van het Italiaanse humanisme, dat toen doordrong in de Bourgondische Nederlanden. Inhoudelijk is er behalve voor middeleeuwse, ook aandacht voor klassieke (Cicero, Seneca, Vergilius, Plato) en humanistische auteurs en ideeën (zie verder). Qua stijl zijn er eveneens verschillen met de traditionele Bourgondische handschriften, die Mercatel al tijdens zijn jeugd ongetwijfeld heeft bewonderd. Gespecialiseerde kunsthistorici en codicologen wijzen op het sobere, maar toch sierlijke *gothico-antiquaschrift*, een schrifttype dat zowel gotische als humanistische kenmerken heeft. Het wijkt af van de zware, toen algemeen gebruikte Bourgondische *bastarda*. Dit vroeg-humanistische schrift heeft een eigenzinnige esse-afkorting en een gepunt liggend streepje om de ontbrekende letters van een woord aan te duiden. Een heldere bladspiegel van één kolom kreeg meestal de voorkeur op de twee kolommen van de Bourgondische handschriften (afb. 2). Volgens kunsthistoricus Alain Arnould behoren deze handschriften tot de sierlijkste uit de hele Mercatelbibliotheek. (17)

Afb. 1. Een detail uit een van de zes 'Oudenburgse' handschriften van Mercatel. Sober schrift op een heldere bladspiegel van één kolom. Let op de gepunte liggende streepjes om een afkorting aan te duiden en op de speciale esse-afkorting op de derde laatste regel. Randversiering met bloemen, vruchten en acanthusbladeren op onbeschilderde perkamentachtergrond.

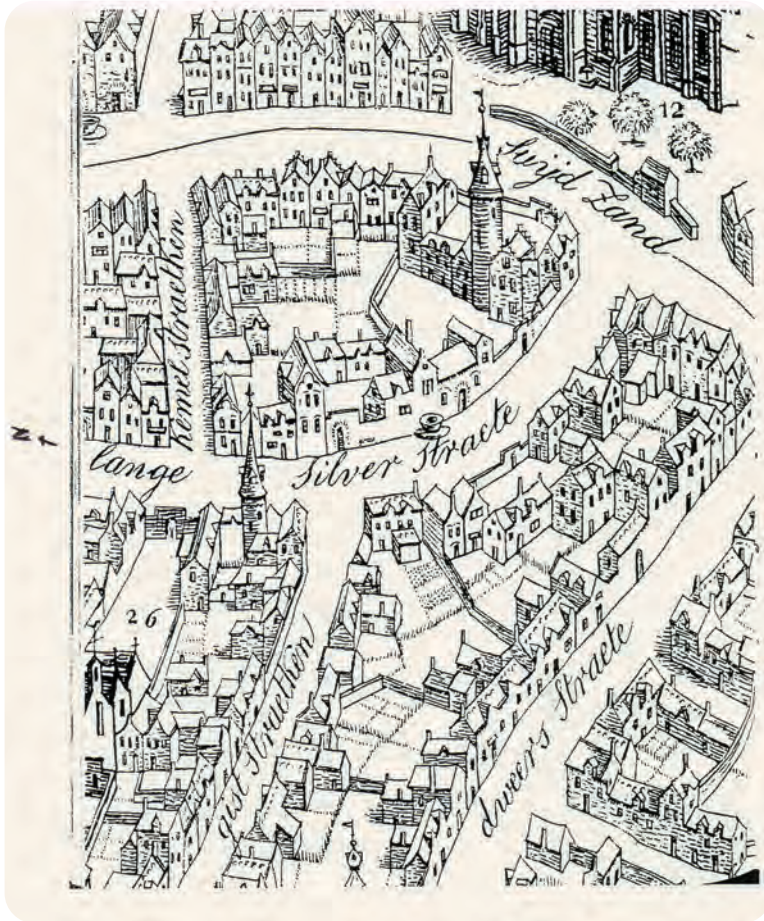
Het tekstfragment begint met een gehistorieerde initiaal.

Toegeschreven aan het Brugse atelier van Willem Vrelant.

Gent, Universiteitsbibliotheek, hs. 2. Overgenomen uit: Van perkament tot papier..., 2017, p. 63.

Ook de bibliofiele abt van de Duinenabdij, Johannes Crabbe (abt: 1457-1488) bezat een vijftal zeer belangrijke handschriften in (vroeg)humanistisch schrift, die alle dateren uit de jaren 1473-1474 (18), dus uit de periode van de ‘Oudenburgse’ handschriften van collega Mercatel. De abt van de Sint-Pietersabdij was enkele jaren vóór de Ter Duinenabt – laatstgenoemde ca. 1470 – begonnen met de opbouw van zijn collectie. (Kunst)historici en codicologen hebben beide abten, die deels tijdgenoten waren – de Mercatel was ongeveer vijftien jaar jonger dan abt Crabbe – als bibliomanen en mecenasen vergeleken. Ze zagen opvallende gelijkenissen, maar in de uitoefening van hun abtsfunctie stonden ze bijna diametraal tegenover elkaar. Abt Crabbe streefde in zijn abdij naar een hoogstaand moreel en religieus leven, wat van abt Mercatel niet kan gezegd worden. Ook hun afkomst was zeer verschillend. Wellicht hebben deze zaken een echte vriendschap tussen beide heren in de weg gestaan. (19)

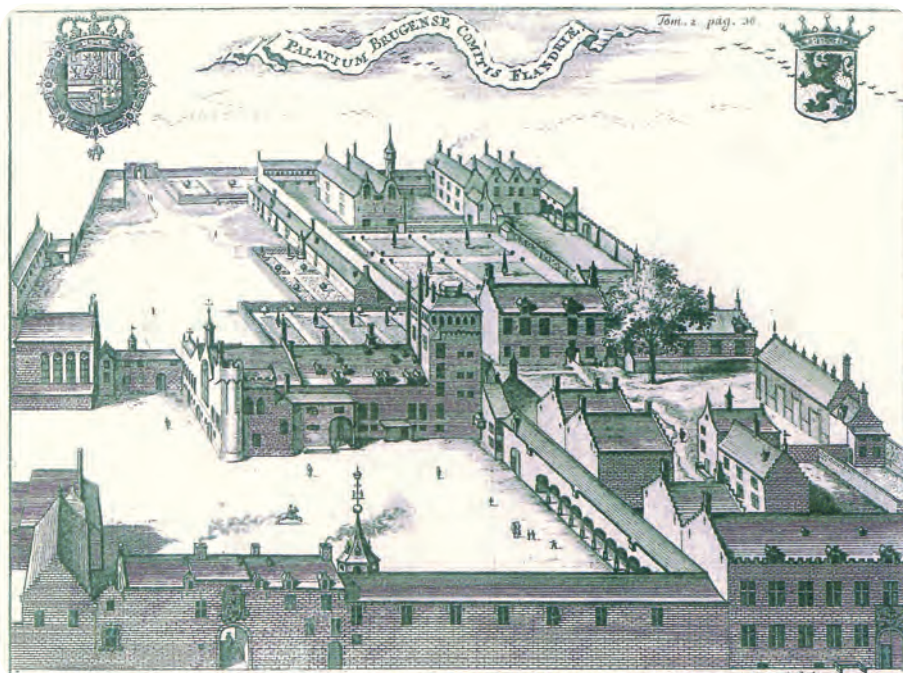
Een ander belangrijk aandachtspunt van de jonge abt was het verwerven van een refugehuis in Brugge. Heel wat kloosters en abdijen hadden toen (soms al lang) een *refugium* in deze stad. De voordelen liggen voor de hand. Het huis deed dienst als tijdelijk logement voor leden van klooster of abdij die om wat voor reden dan ook in de stad verbleven. Voor het beheer van abdijsgoederen die ze in de omgeving van Brugge bezaten, was dergelijke dichtbijgelegen plek ook altijd handig. Slechts uitzonderlijk diende het *refugium* echt als toevluchtsoord, bijvoorbeeld tijdens de Beeldenstorm en de verwoestingen in 1578-1579. Ondertussen is uit recenter onderzoek gebleken dat dergelijke zogenaamde ‘vluchthuizen’ tijdens de middeleeuwen in de eerste plaats dienstdeden als economisch ankerpunt voor verkoop, aankoop en opslag van goederen. (20)

Afb. 2. Detail uit de bekende kaart van Brugge van Marcus Gerards uit de 16de eeuw met zicht op het refugium van de Oudenburgse Sint-Pietersabdij. De hoofdingang met inrijpoort lag aan de Zilverstraat, de achteruitgang aan de Dweersstraat. Aan de andere kant van de Zilverstraat lag het oudere stadhuis met ronde toren van de abdij.

Al in 1466 kocht de Sint-Pietersabdij van Oudenburg in naam van haar abt de afspanning Hemelryke in de Zilverstraat met een achteruitgang in de Dweersstraat. De uitspanning bestond uit een huis met een stenen poort met bovenwoning. Verder waren er 'huusen, stallen, cameran ende plaetse van lande staende en liggende binnen der voors poorte ende toebehoorende...'. De stalhouderij omvatte ook een tuin met fruitbomen en jong plantsoen, die doorliep tot aan de Dweersstraat. In 1480 zou het geheel nog worden uitgebreid, maar dan was Mercatel er niet meer bij betrokken. (21) Aan de andere kant van de

Zilverstraat, en reikend tot de hoek met de belangrijke Steenstraat, stond al veel langer het huis van de Sint-Pietersabdij (afb. 3). Even verder westwaarts, tussen de Noordzandstraat en de Moerstraat, lag het Prinsenhof, dat al vermeld wordt in 1396 (afb. 4). Het was een zeer regelmatige verblijfplaats van Filips de Goede en van zijn kleindochter Maria van Bourgondië (1477-1482). De hertog overleed er op 15 juni 1467. (22)

Afb. 3. Het Prinsenhof te Brugge in de vijftiende eeuw, waar Filips de Goede geregeld en graag verbleef. Uit: A. SANDERUS, *Flandria illustrata*, Den Haag, 1735.

Het lijkt erop dat De Mercatel al van tijdens zijn ‘Pieterse’ periode of zelfs nog eerder de hele buurt goed kende. Hij koos in ieder geval een uitstekende plek voor zijn huis. Het lag dicht bij de bewaarde Smedenpoort (gebouwd 1367-1368), die het westelijk achterland van Brugge toegang gaf tot de stad. Het lag ook op loopafstand van het Prinsenhof van de Bourgondiërs, zodat hij zijn biologische vader indien gewenst gemakkelijk en discreet kon ontmoeten (afb. 5). Het eigen huis, dat van Sint-Pieters Gent en het Prinsenhof lagen alle drie in de belangrijke Sint-Salvatorparochie. (23) De Oudenburgse abdij bezat zelfs een grafkelder in de Sint-Salvatorkerk (nu kathedraal). Zieke monniken,

die in het huis beter verzorgd konden worden dan in Oudenburg, overleden er soms en werden dan in die grafkelder bijgezet. (24)

De jonge abt was zodanig bezig met zijn twee hoofdbekommernissen, dat de financiële en materiële toestand van zijn abdij er sterk onder leed. De aankoop (en aanpassing?) van de gebouwen voor het refugehuis betekende voor de abdij een serieuze financiële aderlating. Het is best mogelijk dat deze grote uitgave de gezonde financiële toestand van de abdij heeft geschaad. Er waren klachten over spleten, scheuren, verzakkingen van de oude gebouwen, maar reparaties werden steeds weer uitgesteld. Het kwam zelfs zover dat de slaapzaal instortte, waarna ze maar gedeeltelijk werd hersteld. Arnould stelt zich zelfs de vraag of Mercatel wel feitelijk in de abdij verbleef. Dat lijkt ons overdreven, want hij zorgde toch voor een boost in de opmaak van administratieve geschriften. Zo liet hij na 1469 een mooi cartularium aanleggen. Dit is moeilijk voorstelbaar wanneer hij nooit stimulerend en controlerend aanwezig zou zijn geweest. (25)

Om uiteenlopende redenen in Brugge

Hoe het ook zij, de jonge abt verbleef veel liever in Brugge, al was het maar om de provinciale benauwenis van het polderstadje te ontvluchten. Voor wie jaren in Brugge, Gent en Parijs had gewoond, was Oudenburg een provinciaal nest. In het kosmopolitische Brugge betrad de jonge abt een heel andere wereld, die open stond voor andere landen en culturen. Daar kon hij zonder pottenkijkers zijn familie ontmoeten. Verder had hij er contacten met vrienden en kennissen uit het Italiaanse, Bourgondische en humanistische milieu. In het laatmiddeleeuwse Brugge speelden Italianen een belangrijke rol. Daardoor waren humanisme en renaissance in Brugge al bekend in de vijftiende eeuw. Lubert Hautscilt, abt van de Eekhoutabdij (1394-1417) (26), een klooster waarmee Mercatel later relaties onderhield, kwam via zijn zeer kosmopolitische relatiekring in contact met heel wat Italianen. Waarschijnlijk was hij een van de eerste Bruggelingen die ook Italiaanse humanistische teksten las. De Mercatel zou ook teksten van Italiaanse humanisten laten kopiëren.

Een halve eeuw later hadden al verscheidene geestelijken belangstelling voor het Italiaanse humanisme. De jonge abt was een van hen. Zij behoorden tot een actieve (pre)humanistische kring die toen in Brugge actief was en die de nieuwe ideeën uit Italië hielp verspreiden. In Brugge waren toen al, heel vroeg dus, gedrukte boeken met humanistische teksten verkrijgbaar, zelfs nog vóór er in de stad zelf boeken werden gedrukt. (27) Tot die actieve kring behoorde ook **Johannes de Veris** (Jan van der Veren of van Veren), een geest- en tijd-

Afb. 4. Plattegrond van Brugge in de late middeleeuwen (uit Geirnaert en Vandamme, 1996). Links onder (nr. 29): de nog bestaande Smedenpoort. Op nr. 14: het Prinsenhof, de grafelijke residentie in de stad, die aanzienlijk werd verfraaid tijdens de late Bourgondische periode. Het huidige gebouwencomplex is hoofdzakelijk van latere datum. Iets zuidelijker lag het stadshuis van de Gentse Sint-Pietersabdij en dat van de gelijknamige abdij van Oudenburg. Vlakbij (zie +) ook de Sint-Salvatorkerk, nu kathedraal.

genoot van de jonge abt. In het jaar dat Mercatel abt werd van de Sint-Pietersabdij, werd deze oud-student van Parijs aangesteld als cantor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Oudenburg. Tegelijk gaf de Veris volgens de vernieuwende humanistische onderwijsmethode les aan een bescheiden Latijnse school. Dat riep tegenstand op van oudere geestelijken, wat dan weer tot te weinig leerlingen leidde. Om deze en misschien nog andere redenen verliet deze geestverwant van de abt kort voor 1470 Oudenburg. Waarschijnlijk trok hij in dat jaar in het gevolg van Karel de Stoute naar Trier. Dat zou kunnen verklaren waarom twee van zijn handschriften daar bewaard zijn gebleven. (28)

Rafaël de Mercatel genoot natuurlijk ook van het rijke intellectuele en culturele leven in de Zwinstad. Koren van de stadskerken bijvoorbeeld bezorgden de muziek liefhebbers, onder wie de abt, een aantrekkelijk aanbod van missen, motetten en zo meer. De overgrote meerderheid van de leden van het Sint-Donaaskapittel te Brugge had een universitaire opleiding genoten. Heel wat Bruggelingen studeerden in deze periode in Leuven, gemiddeld vier à vijf per jaar in de jaren 1453-1485. Daardoor nam het boekenbezit in de stad Brugge aanzienlijk toe, wat dan weer leidde tot uitgebreide bibliotheken van bijvoorbeeld kanunniken, adellijke lieden als Lodewijk Gruuthuse of kooplui uit de families Adornes of De Baenst, die zeer loyaal waren tegenover de Bourgondische machthebbers. Verder floreerden de rederijerskamers met hun mysteriespelen, toneelstukken, wedstrijden enz. (29) In één woord: voor een intellectueel als Mercatel was het door dit rijke aanbod aangenaam toeven in de stad.

De belangrijkste reden waarom de jonge abt vaak in Brugge verbleef, had te maken met zijn grote passie: het verzamelen van luxueuze handschriften. Vanaf het einde van de veertiende eeuw ging de Brugse economie zich, in plaats van op de traditionele lakennijverheid en -handel, toeleggen op hoogwaardige luxeproducten: mode en confectie, diensten in de financiële sector, de diamanthandel, de wapenindustrie en het artistieke bedrijf. (30) Gezien ons onderwerp gaat onze aandacht vooral naar de productie van uiterst fraaie, verlichte manuscripten. Afnemers van deze hoogwaardige kunstproducten waren de Bourgondische hertogen, de adel, gegoede hoge geestelijken, maar eveneens kapitaalachtige handelaren, ook van andere nationaliteiten. Al deze groepen waren in Brugge ruimschoots vertegenwoordigd. De Brugse handschriften werden zelfs op grote schaal uitgevoerd naar Engeland, de Noordelijke Nederlanden, het Rijnland, Spanje en Italië. De verlichting met natuurlijk afgebeelde personages met expressieve gezichten, de levensechte composities en het oog voor detail konden veel kopers bekoren. (31)

Afb. 5. Twee details uit een handschrift (2de helft 15de eeuw) gemaakt in opdracht van de jonge abt de Mercatel in het atelier van Willem Vrelant te Brugge. Enkele karakteristieken van dit atelier zijn goed te zien: gehistorieerde initialen, één tekstkolom, vruchten en acanthusbladen in blauw en goud op een onbeschilderde achtergrond van perkament. Universiteitsbibliotheek Gent, hs. 2. Overgenomen uit: Van perkament tot papier, 2017, p. 64.

Deze grote (afzet)mogelijkheden voor kunstenaars lokten vanaf de vijftiende eeuw ook verluchters uit het buitenland. Zo belandde de uit Utrecht afkomstige Willem Vrelant in 1454 in Brugge, waar hij de boekverluchting nieuw leven inblies. Na zijn aankomst in de Zwinstad stichtte hij het ‘boekverluchters- en librariërgild’ met Sint-Jan als patroonheilige. Nagenoeg alle kunstenaars en ambachtslui die iets met het boekbedrijf te maken hadden, sloten er zich bij aan. Van in het begin deed Mercatel voor de verluchting van zijn handschriften een beroep op Vrelant. Zijn topatelier was in de jaren 1460-1480 bijzonder actief in Brugge. Zelfs enkele jaren na het overlijden van de meester (1481?) liet de abt in diens atelier nog een bundel astrologische traktaten verluchten. (32)

Vrelant versierde vooral religieuze traktaten en getijdenboeken, maar ook wereldlijke handschriften voor een ruim publiek van lokale en buitenlandse bibliofielen. Zijn stijl van verluchten kenmerkt zich door gehistorieerde (met versieringen van personen of dieren) initialen, verfijnde kleine en blad vullende miniaturen en een randversiering met bloemen, vruchten, acanthusbladeren in blauw en goud, grotesken en drolerieën op onbeschilderde perkamentachtergrond. De Oudenburgse handschriften van Mercatel vertonen verscheidene van deze karakteristieken (afb. 6). Naast Vlaamse boekverluchters waren er toen in Brugge nog verscheidene andere met naam bekende miniaturisten, al of niet tijdelijk actief, zoals Simon Marmion, Jean Dreux, David Aubert, Loyset Liédet en Philippe de Mazerolles. Ze werkten vooral voor de Bourgondische hertogen of voor het Bourgondische milieu en de meesten waren uit Frankrijk afkomstig. Mercatel kende deze goed betaalde vedetten van hun tijd natuurlijk ook, maar misschien vond hij dat ze te zeer vasthielden aan de Bourgondische stijl. Hij wilde daar wat ‘moderne’, humanistische of eigen toetsen aan toevoegen. Ten slotte vond hij in Brugge (Italiaanse) kopiisten die de nieuwe stijl goed beheersten; een topkopiist beheerste meestal meer dan één stijl. (33)

(Wordt vervolgd)

Noten

- 1 K.G. VAN ACKER (1966). Mercatellis Raphaël de, abt en bisschop. In: Nationaal Biografisch Woordenboek, deel 2, kol. 507; G. BERINGS, C. VAN SIMAEY (1988). Abbaye de Saint-Bavon à Gand, in: Monasticon belge, deel VII, vol. 1: Province de la Flandre orientale, 1988, p. 62; A. ARNOULD (2017). Oudenburg en vroeg-humanistische boeken. In: J. L. MEULEMEESTER, red., Van perkament tot papier. Het scriptorium en de bibliotheek van de Sint-Pietersabdij van Oudenburg, Oudenburg, p. 61.

- 2 J. A. VAN HOUTTE (1982). De geschiedenis van Brugge. p. 171-175; A. VANDEWALLE (2002). De vreemde naties in Brugge, in: A. VANDEWALLE (ed.), Hanzekooplui en Medicbankiers. Brugge, wisselmarkt van Europese culturen, Oostkamp, p. 34; gegevens over de Italiaanse (Venetiaanse) kooplui bij P. STABEL (2002). Kooplieden in de stad, in: A. VANDEWALLE (ed.), p. 85-96.
- 3 W.P. BLOCKMANS (zonder jaartal) De vorming van een politieke unie (veertiende – zestiende eeuw), in: J.H.C. BLOM en E. LAMBERTS (red.), Geschiedenis van de Nederlanden, p. 72-73, 77, 79; M. RYCKAERT en A. VANDEWALLE, ed. (1999). Brugge. De geschiedenis van een Europese stad, Tielt, p. 49.
- 4 N. GEIRNAERT en L. VANDAMME (1996). Brugge. Een verhaal van 2000 jaar, Brugge, 1996, p. 45-47.
- 5 P. CARSON (2001). Het fraaie gelaat van Vlaanderen, Tielt, p. 96-98.
- 6 G. BERINGS en C. VAN SIMAEY (1988) p. 130-132; A. DEROLEZ, Scriptorium en bibliotheek tijdens de middeleeuwen, in: G. DECLERCQ, red. (1997), Ganda en Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs, Gent, p. 156; A. ARNOULD, Oudenburg en vroeg humanistische boeken, p. 61.
- 7 J. A. VAN HOUTTE (1982). p. 413.
- 8 G. BERINGS en C. VAN SIMAEY (1988). p. 62; A. ARNOULD, Oudenburg en vroeg humanistische boeken, p. 61.
- 9 Uit onderzoek is overigens gebleken dat de benedictijnenmonniken in de Nederlanden doorgaans niet uitblonken in het behalen van hogere studiegraden. Zie P. TRIO (2017). Een arme geschiedenis van een rijke abdij (1119-1478)? In: Van perkament tot papier. Het scriptorium en de bibliotheek van de Sint-Pietersabdij van Oudenburg, Oudenburg, p. 39.
- 10 A. DEROLEZ (1997). p. 156; vergelijking met de humanistische interesse in andere abdijen in: P. J. DE GRIECK (2012). De benedictijnse geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden (ca. 1150-1550): historisch bewustzijn en monastieke identiteit, Turnhout, p. 239.
- 11 N. HUYGHEBAERT (1960). Abbaye de Saint-Pierre à Oudenburg, in: Monasticon belge, deel III: Province de Flandre occidentale, Luik, p. 67-68.
- 12 Over de Duinenabdij in de 15de eeuw en in het bijzonder over haar bibliotheek, humanistische abt en mecenas Johannes Crabbe, zie: N. GEIRNAERT (2001). Vlaamse cisterciënzers en Europese stadscultuur: abt Johannes Crabbe en het cultureel leven in de Duinenabdij tijdens zijn bestuur (1457-1488). Onuitgegeven proefschrift KULeuven. 2 delen, Leuven,
- 13 Zie bv. N. GEIRNAERT (2001). p. 358-363.
- 14 J. A. VAN HOUTTE (1982). p. 20, 38, 86; Voor de vroegste geschiedenis van de abdij en het kapittel, zie: B. MEIJNS (2017). Handige Hariulf. De moeizame ontstaansgeschiedenis van de Oudenburgse Sint-Pietersabdij en de doeltreffende daden van haar derde abt (1105-+1143), in: J.L. MEULEMEESTER (red.), Van perkament tot papier, Oudenburg, p. 8-29; P. TRIO, Een arme geschiedenis, p. 37-39 en zijn abtenlijst in bijlage, p. 42; A. ARNOULD (2017). Oudenburg en vroeg humanistische boeken, p. 61.
- 15 De lijst van de zes en de twee handschriften in A. ARNOULD (2017). Oudenburg en vroeg humanistische boeken, p. 62 en 66.
- 16 P. TRIO (2017). Een arme geschiedenis, p. 37.

- 17 A. ARNOULD (2017). Oudenburg en vroeg humanistische boeken, p. 62-65.
- 18 Over deze handschriften en hun uitzonderlijk belang, zie: N. GEIRNAERT, Vlaamse cisterciënzers en Europese stadscultuur, p. 192-199.
- 19 N. GEIRNAERT, Vlaamse cisterciënzers en Europese stadscultuur, p. 4-6, 82-83, 362-363.
- 20 J. A. VAN HOUTTE (2017). De geschiedenis, 1982, p. 245, 368-373, 413; P. TRIO, Een arme geschiedenis, p. 42.
- 21 J. L. MEULEMEESTER (1984). Het refugehuis van de Oudenburgse Sint-Pietersabdij te Brugge, in: Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984 (tentoonstellingscatalogus), Oudenburg, p. 89-98. In bijlage, p. 97: de verkoopakte.
- 22 N. GEIRNAERT en L. VANDAMME (1996). p. 46-47.
- 23 V. VERMEERSCH, ed. (2002). Brugge, p. 198-200.
- 24 J.L. MEULEMEESTER, Het refugehuis, p. 90-91.
- 25 Voor de besproken periode bleven er geen rekeningen bewaard, zodat een duidelijk zicht op de financiën ontbreekt. N. HUYGHEBAERT (1984). Abbaye de Saint-Pierre à Oudenburg, p. 68; A. HOSTE, De geschiedenis van de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984, Oudenburg, p. 44-45; P. TRIO, Een arme geschiedenis, p. 42; A. ARNOULD, Oudenburg en vroeg humanistische boeken, p. 37 en 42.
- 26 De Eekhoutabdij, met wortels in de elfde eeuw, ontstond rond het graf van de kluizenaar Everelmus ten zuiden van de in 1127 aangelegde omwalling. Deze abdij had een grote uitstraling en bleef tot het einde van de 18de eeuw op dezelfde plaats gevestigd. Zie M. RYCKAERT en A. VANDEWALLE (ed.), Brugge. De geschiedenis, p. 25; M. RYCKAERT (1991) Brugge. Historische stedenatlas van België, Brugge, p. 111-112, 179, 185-187.
- 27 N. GEIRNAERT en L. VANDAMME (1996). p. 56-59; over de culturele (humanistische) invloed van de in Brugge verblijvende Italianen, zie N. GEIRNAERT, Universitas mercature. Kooplieden, cultuur en religie in het middeleeuwse Brugge, in: A. VANDEWALLE (ed.), Hanzekooplui en Medicibankiers, vooral p. 159-162.
- 28 M. MARTENS (1992). Brugge en het Europees humanisme, in: V. VERMEERSCH (red.), Brugge en Europa, Brugge, p 257; P. TRIO, Een arme geschiedenis, p. 37; A. ARNOULD, Oudenburg en vroeg humanistische boeken, p. 61-69.
- 29 J. A. VAN HOUTTE (1982). p. 278-284; over de Brugse patriciër van Genuese afkomst Anselm Adornes, een vriend van abt Crabbe, zie N. GEIRNAERT (2001). p. 240-245.
- 30 N. GEIRNAERT en L. VANDAMME (1996). p. 44-45.
- 31 T.-H. BORCHERT (2002). Handel en wandel: Brugge en de Europese kunst, in: A. VANDEWALLE (ed.), Hanzekooplui en Medicibankiers. Brugge, wisselmarkt van Europese culturen, Oostkamp, p. 137-138; Vlaamse Miniaturen 1404-1482 (Catalogus van de tentoonstelling in de Koninklijke bibliotheek van België te Brussel), Leuven, 2011, passim.
- 32 J. A. VAN HOUTTE (1982). p. 272; N. GEIRNAERT, (1992). Brugge en het Europese geestesleven in de middeleeuwen, in: V. VERMEERSCH (red.), Brugge en Europa, Brugge, p. 79; Vlaamse Miniaturen 1404-1482. Bezoekersgids (een uitgave van Openbaar Kunstbezit Vlaanderen), Gent, 2011.
- 33 Zie noot 32; N. GEIRNAERT (2001). p. 369; D. EICHBERGER, ed. (2005), Dames met Klasse. Margaretha van York/Margaretha van Oostenrijk, Leuven, p. 210, 241, 244-246; A. ARNOULD, Oudenburg, 2017, p. 62.